

СЦЯПАН БА РХУДАРАЎ

Другая сусветная вайна стала цяжкім выпрабаваннем для ўсёй сістэмы народнай адукацыі Беларусі. Падчас акупацыі многія вышэйшыя навучальныя ўстановы спынілі сваю дзейнасць, а асобныя працягвалі падрыхтоўку спецыялістаў у эвакуацыі. Так, у адпаведнасці з пастановай Саўнаркама СССР ад 15 мая 1943 г. на станцыі Сходня пад Масквой пры актыўнай падтрымцы Маскоўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя М. Ламаносава аднавіў сваю працу Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт.

Пасля вызвалення савецкімі войскамі тэрыторыі Беларусі адным з першых пачаў працаваць у сталіцы Мінскі дзяржаўны педагогічны інстытут імя А. Горкага. Першапачаткова ў яго склад уваходзілі факультэты мовы і літаратуры (рускае і беларускае аддзяленні), замежных моў, гістарычны, педагогічны, бібліятэчны факультэты і настаўніцкі інстытут. Перад БДУ, МДПІ і іншымі вышэйшымі навучальнымі ўстановамі была пастаўлена складаная задача ў сціслыя тэрміны забяспечыць падрыхтоўку высокакваліфікаваных выкладчыцкіх і настаўніцкіх кадраў.

У канцы 1940-х – 1950-я гады значную ролю ў аднаўленні акадэмічных структур, а таксама вышэйшай філалагічнай адукацыі

ў Беларусі адыгралі вядомыя лінгвісты і педагогі М. Бірыла, М. Булахаў, Н. Вайтовіч, М. Гурскі, А. Жураўскі, М. Жыдовіч, М. Жыркевіч, Ю. Мацкевіч, А. Наркевіч, Я. Рамановіч, М. Суднік, М. Цікоцкі, Л. Шакун, Ф. Янкоўскі і інш. Аднак адразу пасля вайны кваліфікаваных спецыялістаў, якія б маглі кіраваць падрыхтоўкай кандыдацкіх дысертацый і арганізоўваць навуковую дзейнасць, катастрафічна не хапала, таму нярэдка ў саюзныя рэспублікі запрашалі на працу аўтарытэтных вучоных з Масквы, Ленінграда, Кіева і іншых буйных гарадоў. У прыватнасці, у Мінскім дзяржаўным педагагічным інстытуце імя А. Горкага выкладаў прафесар С. Бархударав (РСФСР), некалькі пазней – прафесар Я. Лоя (ЛатССР) і інш.

Імя выдатнага савецкага лінгвіста члена-карэспандэнта Акадэміі навук СССР Сцяпана Рыгоровіча Бархударова добра вядомае не толькі прафесійным даследчыкам мовазнаўцам. Больш за 35 гадоў менавіта «па Бархудараву» вывучалі рускую мову ў школах Расіі, на аснове яго падручніка ствараліся многія пакаленні падручнікаў для школьнікаў іншых савецкіх рэспублік.

Сцяпан Рыгоровіч нарадзіўся 7 сакавіка (па старым стылі) 1894 г. у армянскай сям’і ў Баку. Пасля заканчэння ў 1917 г. славянскага аддзялення гістарычна-філалагічнага факультэта Петраградскага ўніверсітэта на прадстаўленні акадэміка А. Шахматава быў пакінуты пры кафедры рускай мовы для падрыхтоўкі да навуковай дзейнасці, пазней – у складаныя для навукі пострэвалюцыйныя часы – выкладаў у камерцыйным вучылішчы пры Пуцілаўскім заводзе. З 1920 г. С. Бархударав актыўна займаўся навукова-педагагічнай працай у вышэйшых навучальных установах і навукова-даследчых арганізацыях: ён выкладаў у Ленінградскім дзяржаўным універсітэце, Азербайджанскім дзяржаўным універсітэце, Маскоўскім дзяржаўным універсітэце, працаваў у Інстытуце рускай мовы Акадэміі навук СССР.

Навуковыя інтарэсы С. Бархударова адрозніваліся шырынёй і шматнакіраванасцю: ён паспяхова распрацоўваў праблемы параўнальна-гістарычнага мовазнаўства і гісторыі рускай мовы, граматыкі, арфаграфіі, пунктуацыі, метадыкі выкладання рускай мовы як роднай і як другой мовы народаў СССР. Сцяпан Ры-

горавіч рэдагаваў папулярныя ў навукова-педагагічным асяродку часопісы «Русский язык в школе» (1938–1946 гг.), «Русский язык в национальной школе» (1957–1960 гг., 1964–1972 гг.). Акрамя таго, С. Бархудараву – адзін з найбольш вядомых савецкіх лексікографаў-практыкаў: ён быў адным з кіраўнікоў манументальнага 17-томнага «Словаря современного русского литературного языка» (1948–1965 гг.), уганараванага ў 1970 г. Ленінскай прэміяй, галоўным рэдактарам II тома і старшынёй рэдкалегіі III і IV тамоў, галоўным рэдактарам «Словаря русского языка XI–XVII вв.» (выпускі 1–6; 1975–1979 гг.).

Пэўную навуковую цікавасць прафесар Бархудараву праяўляў да вывучэння беларускай культуры і беларускай мовы. Яшчэ падчас Другой сусветнай вайны ён кансультаваў аўтараў беларускай граматыкі, за што быў узнагароджаны знакам «Выдатнік Наркамасветы». Відаць, менавіта гэтыя навукова-адміністрацыйныя кантакты паспрыялі таму, што ў красавіку 1946 г. кіраўніцтва Мінскага дзяржаўнага педагагічнага інстытута імя А. Горкага даслала прафесару Бархудараву ліст за подпісам дырэктара М. Макарэвіча, у якім Сцяпан Рыгоравіч запрашаўся на пасаду прафесара кафедры рускай мовы. Ініцыятыва, верагодна, зыходзіла ад тагачаснага загадчыка кафедры Соф’і Рохкінд.

Адзначым, што ў пасляваенны час інстытут быў вельмі дрэнна ўкамплектаваны навукова-педагагічнымі кадрамі вышэйшай кваліфікацыі. Так, на кафедры рускай мовы ў 1944 г. толькі 1 выкладчык меў кандыдацкую ступень, а на кафедры беларускай мовы кандыдатам навук (прычым, педагагічных) быў хіба што загадчык А. Карзон.

Прафесару прапаноўвалі прыняць кіраўніцтва двума аспірантамі, кансультаваць 6 выкладчыкаў інстытута, якія рыхтаваліся да здачы кандыдацкага мінімуму і працавалі над дысертацыямі. Акрамя таго, С. Бархудараву прасілі заняцца арганізацыяй навукова-даследчай працы кафедраў рускай і беларускай моў і прачытаць спецкурс па мове для студэнтаў-пераддыпломнікаў літаратурнага факультэта. У папярэдняй гутарцы з С. Рохкінд прафесар Бархудараву даў сваю прынцыповую згоду на перыядычныя прыезды ў Мінск для працы ў інстытуце [2, арк. 3]. У зварот-

ным лісце ён пісаў:

«Дырэктару Мінскага педінстытута тав. Макарэвічу. У адказ на Вашу зычлівую прапанову ад 18 красавіка гэтага года паведамляю, што я згодны прыняць кіраўніцтва аспірантамі кафедры рускай і беларускай моў, а таксама арганізацыю навукова-даследчай працы кафедры (кансультацыю выкладчыкаў, пастаноўку навукова-метадычных дакладаў на кафедры і г. д.).

Спадзяюся, што з наступнага навучальнага года ў мяне атрымаецца прачытаць спецкурс і кіраваць семінарам на IV курсе літфака. Застаюся са шчырай павагай, праф. С. Бархудараву. М., 22/IV-46 г.» [2, арк. 2].

З 1 мая 1946 г. Сцяпан Рыгоравіч працаваў на пасадзе прафесара кафедры рускай мовы на поўную стажу з акладам у 4 тысячы рублёў. Сваю фактычную дзейнасць у МДПІ прафесар Бархудараву пачаў на некалькі месяцаў раней – ён праводзіў кансультацыі з аспірантамі М. Булахавым.

Беларускія калегі давалі самыя высокія ацэнкі працы Сцяпана Рыгоравіча. Так, у сумеснай характарыстыцы навукова-педагагічнай работы запрошанага прафесара, падпісанай загадчыкам кафедры рускай мовы МДПІ С. Рохкінд і загадчыкам кафедры беларускай мовы А. Карзонам, адзначаецца:

«Пасля Айчынай вайны, нягледзячы на вялікую перагружанасць працай у Акадэміі навук СССР, прафесар Бархудараву С. Р. аказаў вялікую паслугу Мінскаму педагагічнаму інстытуту сваёй згодай кіраваць аспірантамі па мове і навукова-даследчай працай членаў кафедраў беларускай і рускай моў. Кіраўніцтва С. Р. Бархударова ажыццела працу кафедраў, не маючы навуковай ступені рыхтуюць кандыдацкія дысертацыі або здаюць кандыдацкі мінімум.

Кожны прыезд С. Р. Бархударова ў Мінск прыносіць выключнае ажыўленне ў лінгвістычныя колы г. Мінска. На яго даклады сцякаюцца ўсе, хто цікавіцца пытаннямі сучаснай лінгвістыкі. Акрамя таго, С. Р. Бархудараву выступае з кіруючымі дакладамі па лінгвістыцы для работ-

нікаў Інстытута літаратуры і мовы Акадэміі навук БССР. Вучоны-бальшавік, чалавек вялікай эрудыцыі, знаходзіць таксама час выступаць з вельмі важнымі метадычнымі і навуковымі дакладамі па мове для настаўніцтва г. Мінска» [2, арк. 8].

Відаць, прафесар Бархударав, і сапраўды быў нячастым госцем у Мінску. Пра гэта сведчыць асабовая справа яго аспіранта М. Булахава, у якой захоўваецца некалькі заяў, датаваных 1946 і 1947 гадамі, з просьбамі аб прадастаўленні службовых камандзіровак у Маскву і Ленінград «да свайго навуковага кіраўніка прафесара Бархударова С. Р.» [1, арк. 16, 28].

Кіраўніцтва інстытута з выключнай павагай аднеслася да піцёрскага госця, які насуперак усім аб'ектыўным складанасцям, відаць, імкнуўся працаваць адказна і з максімальнай аддачай. У выніку Вучоны савет МДШ 5 чэрвеня 1947 г. вылучыў кандыдатуру члена-карэспандэнта Акадэміі навук СССР намесніка дырэктара Інстытута рускай мовы АН СССР і дырэктара Ленінградскага філіяла гэтага ж інстытута С. Бархударова ў склад дзеючых членаў Акадэміі навук Беларускай ССР. Папярэдне пытанне заслухоўвалася на пасяджэннях кафедраў рускай і беларускай моў, дзе таксама было вырашана станоўча. Пасля пратакольнага абмеркавання ўсе 23 члены Савета падтрымалі ініцыятыву кіраўніцтва. Падставай для гэтага сталі значныя навуковыя заслугі С. Бархударова на ніве даследавання разнастайных праблем гісторыі і сучаснага стану рускай мовы, яго значная вучэбна-метадычная і грамадска-палітычная праца ў Беларусі, а таксама шчырая зацікаўленасць прафесара ў развіцці беларускай культуры і падрыхтоўцы нацыянальных лінгвістычных кадраў.

Аднак занятасць і неабходнасць частых паездак у Мінск вымусілі С. Бархударова хадайнічаць аб змяншэнні вучэбнай нагрузкі па кафедры рускай мовы з 1 верасня 1947 г. на 1/2 стаўкі прафесара. З 1 верасня 1948 г. Сцяпан Рыгоровіч увогуле перайшоў на пагадзінную аплату, а ў хуткім часе актыўнае супрацоўніцтва спынілася.

Асноўным вынікам навукова-педагагічнай працы прафесара Бархударова ў Мінску стала падрыхтоўка ім некалькіх буйных

спецыялістаў у галіне славістыкі.

Так, пад яго кіраўніцтвам у даволі сціслыя тэрміны завяршыў кваліфікацыйнае даследаванне М. Булахаў [1, арк. 51]. На пасяджэнні Вучонага савета Інстытута мовы, літаратуры і мастацтва АН БССР 7 чэрвеня 1950 г. яму была прысуджана вучоная ступень кандыдата філалагічных навук за працу «Исследование лексики Д. И. Писарева («Реалисты»)». На гэтым жа пасяджэнні кандыдатам навук стаў і другі аспірант Бархударова М. Гурскі па выніках абароны даследавання «Сложные синтаксические конструкции с подчинительными союзами *што* и *каб* в современном белорусском литературном языке».

На жаль, у сучасным грамадстве недаравальна мала ўвагі надаецца пытанням гісторыі навукі, у тым ліку і мовазнаўства. Разам з тым даўно наспела патрэба канцэптуальнага асэнсавання існуючых навуковых кірункаў у іх рэтраспектыве – з улікам не толькі канкрэтных навуковых фактаў (праектаў, публікацый, дысертацыйных работ), але і прычын гэтых фактаў, а таксама іх вынікаў. Вырашыць такую складаную задачу можна выключна праз даследаванне канкрэтнага ўкладу ў тэорыю і практыку лінгвістыкі, зробленага найбольш аўтарытэтнымі айчыннымі і замежнымі вучонымі.

Л і т а р а т у р а

1. Архіў Беларускага дзяржаўнага педагогічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка. – Ф. 746. – Воп. 1. – Спр. 14.
2. Архіў Беларускага дзяржаўнага педагогічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка. – Ф. 746. – Воп. 1. – Спр. 19.

А Р Ц Ё М Б А Х А Н Ь К О Ў *

Беларуская лексікаграфія як самастойная галіна нацыянальнай лінгвістыкі мае багатыя традыцыі і характарызуецца даволі дынамічным развіццём. Яе гісторыя, як і любога іншага кірунку,

* Першы варыянт нарыса апублікаваны ў суаўтарстве з С. Фатцеевай у часопісе «Роднае слова» (№ 1, 2014 г.).